

Burian, Jaroslav

Druhé a kompoziční rysy románu *Život Klíma Samgína*

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1958, vol. 7, iss. D5, pp. [120]-131

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108767>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAROSLAV BURIAN

DRUHOVÉ A KOMPOZIČNÍ RYSY
ROMÁNU ŽIVOT KLIMA SAMGINA

V románě *Život Klíma Samgina* je široce zobrazen nejen společenský a politický život ruské společnosti v průběhu čtyřiceti let, nýbrž i její boje ve filosofii, v umění atd. Je to dílo ve světové literatuře jedinečné co do svého bohatství filosoficko-historické problematiky. Kniha zobrazuje zkázu buržoasie, buržoasní inteligence a cestu ruské společnosti k socialismu ve všech oblastech jejího života. Takovýto všestranný obraz mohl realizovat jen umělec, který znal objektivní zákony společenského vývoje a také projevy těchto zákonů v jednotlivých sférách činnosti lidské společnosti.

Život Klíma Samgina je dílo, ve kterém spisovatel zpracovává a přehodnocuje kulturní dědictví minulosti. Tato zvláštnost vyplývá především z toho, že v románě se široce podává boj světových názorů, filosofických směrů a různých proudů myšlení, boj o otázky poznání, morálky, umění, kultury. Srážky různých názorů ukazuje autor jako projevy konfliktu mezi materialismem a idealismem. Gorkij přitom dovedl ukázat názorová střetnutí v oblasti filosofie jako jednu z forem třídního boje. To je možno pozorovat v úvahách Varavky, kapitalisty, který svými teoriemi ospravedlňuje vykořisťování člověka člověkem, ve vývojových metamorfosách Klíma Samgina, v jeho skryté polemice s Kutuzovem, v jejich dialogích. Ideologická střetnutí osob románu dokazují nepodstatnost rozdílů mezi představiteli a stoupenci jednotlivých směrů idealistické filosofie a naopak hlubokou zásadovost protikladů mezi materialismem a idealismem i převahu materialistické filosofie nad idealistickou.

Gorkij dovedl ústrojně a životně zapojit do děje románu dialogy o filosofických, politických a jiných otázkách. Správnost názorů, hláсанých stoupenci materialistického světového názoru je potvrzována celým řešením a pojetím historického procesu v románě. Současně se v těchto filosofických a jiných dialogích demaskuje nesprávnost, protivědeckost buržoasního objektivismu a relativismu.

Čtenář románu pozoruje, jak se s narůstáním revolučního hnutí aktivisuje idealismus. Tíhnutí k idealismu je charakteristické pro celou řadu představitelů buržoasní inteligence, především pro Klíma Samgina, jehož liberalismus nabývá postupně různých odstínů. Tyto odstíny se vytvářejí stykem Samgina s legálními marxisty, jindy jsou dány jeho situací „revolucionáře proti své vůli“ a konečně vznikly z neskrývaného Samginova tíhnutí ke straně kadetů; to je jediná politická strana, do níž po určitou dobu hodlá Samgin, usilující vždy zachovat pózu „člověka nad stranami“, vstoupit.

V románě se mnohostranně ukazuje rozvoj ruského liberalismu v různých údobích. Degradace narodnictví v liberalismus se projevuje v rodině Samgi-

nových a v jejich okolí, v kroužku Katina, „posledního klasika nacionalitvů“ — Orlova, finančníka Kormilicyna; další fáze ve vývoji liberalismu představuje kroužek „legálních marxistů“ a mnoho jiných skupin ruských liberálů.

Evoluce členů kroužku „legálních marxistů“ — Preise, Stratonova, Berendějeva a nejreakčnějších členů kroužku Dronovova — národního socialisty Nogajceva, Orechovové, stoupenkyně strany kadetů, dokumentuje splývání všech reakčních proudů, všech nepřátel revolučního hnutí v údobí, které revoluci předcházelo. Spisovatel zdůrazňuje obecnost tohoto jevu v řadách buržoasní inteligence: do jednotného proudu reakce se dostávají také menševici, eseri a představitelé jiných maloburžoasních stran, které si kdysi činily nárok na revolučnost.

M. Gorkij, který správně spatřuje základní příčinu tíhnutí buržoasní inteligence doprava ve strachu před revolučním lidem, ukazuje různé zjevy jako přímo nebo nepřímo spojené s tímto procesem. Při zobrazování kulturního a historického dění v předrevoluční ruské společnosti odhaluje M. Gorkij také spojitost, která existuje mezi politickými náladami buržoasní inteligence a dekadentními směry v umění, módními proudy, také náboženskými, sektantstvím, jemuž je poplatná např. Marina Zotová a Lydie Varavková-Muromská. Gorkij zdůrazňuje, že sklon k dekadenci, náboženství, jenž je vůbec charakteristický pro inteligenci v této epoše, sílí v údobích stupňující se reakce. Gorkij zachycuje zálibu Něchajevové pro dekadenci a mystiku již v devadesátých letech, kdy podobné zjevy ještě nebyly módní, jak tomu bylo po porážce revoluce. Bolševici Kutuzov a Spivaková poukazují v tomto údobí na předčasnost dekadentní literatury, která vyhlíží jako překlad z cizího jazyka. Záliba pro dekadenci u Samginovy ženy v údobí reakce, její vydavatelská činnost, představují již nebezpečí pro ruskou společnost. Toto thema je realizováno také ve scéně schůzky u spisovatele Andrejeva, v demaskujícím projevu Lavruškově.

Činnost náboženského fanatika Diomidova, o níž se zajímá Lydie Varavková, je v románě sledována počínajíc devadesátými léty. Diomidov, pomatený po chodynské katastrofě, stává se posléze člověkem nebezpečným pro kroužek Marakujevův, možným denunciantem z přesvědčení. Objevuje se mezi stoupenici Zubatovovými a končí jako stoupenec militarismu. Lydie Varavková se nejdříve zajímá o Diomidova, o jeho náboženské názory jako o pikantní zvláštnost. V údobí reakce se stává pobožňůstkářkou, členkou náboženské sekty.

Velké obchodní machinace v údobí reakce provází sektantství u Mariny Zotovové. V této době také znovu mohutnější náboženské záliby u Něchajevové, která se provdala za podnikatele a zabývá se propagováním sektantství v literatuře.

K hlásání náboženství a mystiky vede také vývoj u Tomilina a názorově mu blízkého docenta Pynnikova.

V románě *Život Klíma Samgina* zaujímá zvláště důležité místo odsouzení lživé morálky buržoasního individualismu, ospravedlňující společenskou nerovnost. (Již v úvodních kapitolách románu je toto thema výrazně rozvíjeno ve scéně schůze dobročinné společnosti Věry Pavlovny Samginové.)

Ústřední hrdina románu se zobrazuje s úmyslem všestranně demaskovat buržoasní individualismus. Od dětských let se Klím Samgin s nedůvěrou dívá na Někrasovovy verše o utlačovaném, trpícím lidu. Posléze bude Klím Samgin na své svatební cestě ve sváteční den ujišťovat Varvaru, že lid nežije tak

špatně, že neupí, ale zpívá a veselí se. Samginovo nepřátelství vůči lidu se výrazně projevuje v jeho úvahách o služkách Amfimjevně a Agafje jako o lidech, kteří jsou povinni sloužit privilegovaným. Teorii protispolečenského individualismu v oblasti umění hlásá Něchajevová, Andrejev a Varvara, kteří oslavují „aristokraty ducha“ a heslo umění pro umění.

Varávka a Klim Samgin snižují ve svých úvahách o historickém rozvoji úlohu širokých vrstev, na které pohlížejí jako na „surovinu“ dějin; proti lidovým masám stavějí „tvůrčí“ osobnost kapitalisty-podnikatele nebo buržoasního inteligenta.

M. Gorkij zobrazil jako spisovatel socialistického realismu historii ruské před-revoluční společnosti s jejími protiklady a zvraty. Třídní boj ukázal ve všech jeho formách a projevech.

Obhájci buržoasní a statkářské společnosti se snaží tak či onak podporovat vládu vykořisťovatelských kruhů a udržet vykořisťování pracujících. Proti existujícímu pořádku vedou boj kladní hrdinové románu v čele s Kutuzovem; odhalují třídní podstatu buržoasně idealistických teorií. Ve svém boji proti vykořisťovatelským třídám a buržoasní inteligenci se řídí revolučním učením marxismu-leninismu. Kutuzov a jeho spolubojovníci stavějí proti idealismu a fideismu víru v rozum, v sílu vědy, v poznatelnost skutečnosti. Vychovávají nové talenty z řad dělníků (Lavruška), hájí nové umění, které odpovídá zájmům lidu, a bojují proti dekadentní literatuře, která odvádí od skutečnosti. Všechna činnost Kutuzova a jeho přátel směřuje k osvobození pracujícího lidu. Pod jejím vlivem přecházejí jednotliví představitelé buržoasní inteligence na stranu proletariátu.

Každý jev ruského společenského života zobrazuje Gorkij v jeho mnohonasobných spojitostech a v celé plnosti jeho existence. Spisovatel neustále sleduje změny, kterými jev ve svém vývoji prochází. Vždy ukazuje, která se ten či onen fakt, ta či ona koncepce různě obráží ve výkladu představitelů jednotlivých tříd a vrstev před-revoluční ruské společnosti. O smyslu dějin a života promlouvají a diskutují Varávka, Samgin, Kutuzov, Spivaková, Tomilin, rolníci, dělníci, ruští tesaři — váleční uprchlíci v Pobaltí. Stejně rozvíjí autor celou škálu soudů a názorů, když hrdinové románu hovoří o různých praktických otázkách. V této polyfonii zdůrazňuje Gorkij jako rozhodující názor bolševiků, neboť vyjadřují tužby lidu.

Gorkij uplatnil ve svém díle s nevidanou silou principy historismu. Dovedl ukázat historický rozvoj společenských ideologií a uvést je ve spojitost s historií tříd a společenských vrstev, které byly nositeli těchto ideologií. Tak je v Životě Klíma Samgina umělecky ztvárněna historie buržoasie, buržoasní inteligence, historie pracujících mas, růst uvědomění lidu, onen historický proces, v kterém si lidové masy postupně osvojují dědictví práce a kultury a počínají vytvářet kulturu novou.

Všechno, co bylo řečeno dovoluje druhově určit Život Klíma Samgina jako román filosoficko-historický.¹

Praxe revolučního dělnického hnutí je v románě nejvyšším kritériem správnosti nebo nesprávnosti světového názoru hrdinů. Na jejich vztahu k boji proletariátu se ověřují morální a jiné osobní vlastnosti lidí. Revolucionáři-bolševici nacházejí pramen sil a rozvoje své osobnosti ve svazku s lidem. Představitelé buržoasní inteligence, odtržení od lidu, stávají se s narůstáním revolučních sil stále nepřátelštějšími lidu.

Ověřování praxí, kterého užívá spisovatel v Životě Klíma Samgina, ukazuje

komunisty jako vítěze ve společensko-politickém boji. Klim Samgin, který se považuje za nestranného „svědka“ historických událostí, který má ambice na vůdčí postavení ve vytoužené buržoasní republice, je demaskován, stejně tak jeho následovatelé a souputníci, jako nepravdivý, špatný svědek. V románu je ukázáno, kterak běh dějin odmrštil stranou narodniky, kteří nepochopili ani vývoj Ruska ani možnosti lidu. Bezvýsledně se snaží spoutat síly lidu stoupenci Zubatovovi, legální marxisté, kadeti, eseri a jiné skupiny buržoasní a maloburžoasní inteligence.

Široké lidové vrstvy se objevují v románu nejdříve jako síla, neuvědomující si své možnosti a cíle. V dalších etapách v nich postupně vzniká vědomí moci a jednoty zájmů. Pod náporom probouzejících se mas se nakonec hroutí celá budova buržoasní a statkářské společnosti.

Konkrétnost spisovatelova hlubokého historismu se zdůrazňuje tím, že v románu vystupuje nebo se připomíná celá řada historických osobností. To napomáhá výraznějšmu určení politické, ideologické orientace osob románu. Osoby, jako Nikolaj II., Vitte, ministři carské vlády, představitelé prozatímní vlády jsou předváděni v pozadí událostí. Avšak setkání s nimi, přemýšlení o nich velmi správně zobrazuje spojitost buržoasní inteligence s vykořisťovatelskými třídami a těchto tříd s vládnoucími skupinami.

Při správném hodnocení historických událostí, osob, a jejich činnosti hrají v románu rozhodující úlohu lidové masy. Při setkáních Samgina s carem se ukazuje, že „jásající lid“ jsou agenti tajné policie, lesníci z carských lesů atd.

Zatím co vládcové carského Ruska ztrácejí svou moc nad lidem, který se v průběhu boje zbavuje zbytků monarchistických a jiných ilusí, bolševici v čele s Leninem řídí revoluční boj a získávají stále větší důvěru v širokých vrstvách. Závěrečná scéna, v níž autor zobrazil Lenina jakoby vyrůstajícího z davu, kterému dodává nových sil, završuje řešení otázky o úloze lidových mas a osobností v dějinách.

Zobrazení historických osobností měl na mysli M. Gorkij, když psal v poznámce pro zahraniční noviny v r. 1926 o plánu svého díla: „V novém románu si Gorkij klade úkol zobrazit s co největší úplností čtyřicet let života Ruska, od osmdesátých let do r. 1918. Román má mít charakter kroniky, zejména pokud jde o údobí vlády Nikolaje II. Děj románu se odehrává v Moskvě, Petrohradě a v provinciích, v románu vystupují představitelé všech tříd. Autor má v úmyslu zobrazit celou řadu charakterů různých revolucionářů, sektantů, deklasovaných lidí atd.“

Ústřední postavou románu je figura „revolucionáře proti své vůli“, který má pocit, že je „obětí historie“. Tuto figuru pokládá autor za typickou. V románu je mimo ženy celá řada drobných osobních dramat, obrazy chodinské katastrofy, události 9. ledna 1905 v Petrohradě, moskevské povstání atd. až do ofensivy generála Juděniče na Petrohrad. Autor uvádí také do románu celou řadu epizodních postav: cara Nikolaje II., Savvu Morozova, některé umělce, literáty, a to právě podle jeho mínění dodává románu z části povahy kroniky.²

Do vymezení složitého žánru Života Klíma Samgina je třeba uvést také živel satirický. Ubohé pokusy buržoasie, buržoasních inteligentů a jiných pomahačů vládnoucích tříd, snažících se zadržet běh dějin, tvoří v románu základnu komičnosti, často vyvolávají satirický „zlý smích“. Cizopasnická psychologie Klíma Samgina a jeho souputníků, jejich ubohé pretenciosní rozmluvy poskytují vděčný materiál pro satiru. Jako příklad se může uvést

Samginův sen nebo scéna, kdy Varavka umírá na otylost v sanatoriu uprostřed jiných otylých měšťáků, atd.

Novátorství a složitost žánru Života Klíma Samgina nedovoluje podle našeho mínění použít stručného, jednoslovného pojmenování druhových rysů tohoto díla.

M. Gorkij vycházel z tradic klasické literatury. Vynikající dílo Gercenovo, Černyševského a L. N. Tolstého pravdivě zobrazilo život ruského lidu v přelomových epochách jeho dějin. V Gercenově díle O tom, co bylo a ve dvou románech Černyševského (Co dělat? a Prolog) je postižen vývoj společenského myšlení druhé etapy ruského revolučního hnutí. V těchto dílech jsou obrazy pokrokových lidí své doby, kteří, uvědomující si postavení lidu, zbaveného práv, bojovali za jeho osvobození. Obraz Rachmetova, Volgina, obrazy hrdinů knihy O tom, co bylo jsou předchůdci obrazů Kutuzova a ostatních bolševiků, hrdinů Života Klíma Samgina. Zobrazení celé historické epochy a rozhodující úlohy lidu v epeji Vojna a mír — to je tradice, již na nové etapě prodlužuje Gorkij v Životě Klíma Samgina.

Gorkij rozvíjel tradice klasické literatury na základě hlubokého chápání podstaty historického procesu. Gorkij mohl úplně odhalit protiklady mezi antagonistickými třídami, jejich boj, a naopak sjednocovací procesy utlačovaných tříd. Tak je například zobrazen postupný růst svazku dělníků a rolnictva v průběhu přípravy socialistické revoluce a na druhé straně formování reakčního bloku. Gorkij na základě marxismu-leninismu jasně viděl hybné síly revolučního procesu a mohl zřetelně ukázat perspektivy vývoje ruské společnosti k socialismu.

Spisovatel odhalil zákonitost zkázy starého odumírajícího světa a doložil argumenty nezbytnosti jeho zániku. V tom tkví nová kvalita jeho kritiky. Zákonitost vítězství socialismu je v Životě Klíma Samgina ukázána jako pohyb celé historické skutečnosti.

Novými lidmi, kteří vyrůstají v revolučním boji, jsou např. hrdinové vyprávění Tajisjiných, dále Lavruška, sám Kutuzov, který vyrůstá ve vůdčího činitele leninského ražení, Pojarkov aj. Mnozí čestní lidé staré společnosti překonávají svou izolovanost od lidu; ve spojení s lidem se zbavují zátěže minulosti. To je cesta Pojarkova, cesta doktora Ljubomudrova, Dimitrije Samgina aj.

Zatím co v řadách bojujícího lidu se neustále formují a rostou nové síly, není v táboře reakce místo pro šlechtnost a nadšení. Zde se shromažďuje všechno staré, odumírající a beztvaré. Klím Samgin a jeho souputníci se marně snaží najít nové ideje, nová hesla, která by je mohla zachránit. Vědomá izolace od lidu je činí prázdnými, jejich činnost se stává zbytečnou a nehumánní.

Gorkého kritika starého světa a zpodobení světa nového podmiňuje mnohostrannost v zobrazení skutečnosti v románě a šíří sociálního záběru.

Komposice Života Klíma Samgina velmi složitě a dovedně organizuje celou bohatou tematiku románu.

Román je stavěn tak, aby co nejlépe vyniklo jeho ústřední thema: úplné demaskování buržoasní inteligence z období čtyř desíletí, předcházejících revoluci, degradace buržoasní inteligence a její ztroskotání v údobí Velké říjnové socialistické revoluce, zrození nového světa. Rozvinutí této obsáhlé tematiky slouží všechno druhové bohatství obrovského filosoficko-historického románu, který nabývá povahy epejnosti.

Ve středu děje stojí buržoasní inteligence se svým hlavním představitelem

Klimem Samginem. Pro kompozici románu je důležitá široká typičnost této figury. Tím se poskytuje možnost odhalit ideovou nemohoucnost buržoasní inteligence. Od obrazu ústředního hrdiny Klíma Samgina se rozbíhají na všechny strany komposiční vlákna, spojující navzájem celou problematiku románu. Život Klíma Samgina od dětských a jinošských let, která hrdina prožívá v údobí politické reakce osmdesátých let, až do jeho neslavného konce v údobí přípravy Velké říjnové revoluce, je páteří sujetu. Události Samginova života, jeho setkání s příbuznými, známými, přáteli a také jeho četné styky a schůzky s představiteli nejrozličnějších společenských vrstev jsou komposičními uzly románu. Klím Samgin navštěvuje kroužky narodníků, legálních marxistů, liberální inteligence, literární salóny, schůze organisované na jednávání událostí rolnických povstání, „krvavé neděle“ atd.

Sujetová linie Klíma Samgina spojuje tedy jednotlivé epizody románu.

Samgin a buržoasní inteligence naráží na odpor pokrokové inteligence, bolševiků. Konflikty, které se soustřeďují převážně v oblasti ideologické, řeší se však v konečné instanci logikou a praxí dějin, činy lidových mas, zobrazených v knize. Konflikt pokrokového a reakčního světového názoru vrcholí porážkou reakce a revolučním vítězstvím lidu, které potvrzuje správnost a pravdivost marxistické ideologie. Povaha konfliktů se promítá do kompozice románu postupným demaskováním celé soustavy Samginova pohledu na svět. Celým dějem románu se odsuzuje a odhaluje lživá individualistická představa Samginova o sobě samém jako o člověku velké životní a historické zkušenosti. Klím Samgin se jako individualista považuje za člověka vyššího a rozumnějšího než všechno jeho okolí. U svých známých nachází shodné rysy se sebou samým, pokouší se ve svých představách snížit své známé, postavit je všechny do jedné řady, níže než sebe samého. Tak vzniká složitý komposiční prostředek „zrcadlová kompozice“, která obráží třídní spojitost představitelů buržoasně šlechtického světa. Podrobné vylíčení Samginova charakteru spolu s prostředkem „zrcadlové kompozice“ dovoluje čtenáři lehce proniknout do vnitřní podstaty ostatních osob z téhož sociálního prostředí, které jsou někdy načrtnuty jenom několika tahy.

Klím Samgin, ústřední postava tohoto prostředí, je široce zobecňující obraz člověka, který zahrnuje všechny základní nedostatky buržoasní inteligence. Právě pro toto složení svého charakteru může Klím Samgin hrát roli ústředního hrdiny z prostředí inteligence.

V mezích tohoto prostředí má „zrcadlová“ soustava postřehů Klíma Samgina, která je základem popsaného komposičního prostředku, jistý objektivní poznávací význam, pokud Samgin užívá výsledků introspekce pro pozorování lidí ze svého vlastního sociálního prostředí. Avšak Klím Samgin uplatňuje „zrcadlový“ princip pro svá pozorování společenského života v duchu objektivismu a eklekticismu. Tento princip mu slouží pro výklad historického vývoje v opakujičím se kruhu a rozvoj kultury v duchu teorie „jednoho proudu“.

Proto „zrcadlový“ princip myšlení a pozorování ztroskotává vždycky, kdykoli se Klím Samgin snaží do své „zrcadlové“ soustavy zapojit představitele lidu, revolučního tábora nebo lidi, kteří překonávají omezenost svého prostředí, protrhávají jeho hranice. Zhroucení „zrcadlové“ soustavy Samginových postřehů je současně také porážkou jeho idealistického protidialektického způsobu myšlení.³

Samginovy nesprávné představy, zejména v posledním údobí jeho života, jsou rozbíjeny samým pohybem skutečnosti, který vede ke komunismu.

Klim Samgin, který považoval sebe a své stoupence za pevný základ společenského života, stává se pouhou třískou unášenou proudem událostí.

Mezi Samginovými „zrcadly“ jsou nejdůležitější Varavka a Tomilin, jeho učitelé života od dětských let — kapitalista a buržoasní inteligent, hlasatel idealismu. Samgin sám přiznává svou závislost na jejich názorech. S Marinou Zotovou sblíží Samgina v údobí politické reakce zájem o náboženství — u Mariny je to také pláštík pro její machinace, u Samgina zájem zvědavého eklektika, který labužnický vychutnává nové zážitky ze shromáždění sekty.

Ze své ženy Varvary dělá Klim vědomě zrcadlo pro své myšlenky. Podobné vztahy jsou mezi Samginem a Nikonovou, agentkou tajné policie. („Stala se pro něho zásuvkou psacího stolu, zásuvkou, do níž se schovávají intimní věci; stala se jámou, kam vyhazoval smetí své duše. Když vysýpal na tuto ženu slova, kterými od dětství obrostl jako plisní, zdálo se mu, že se postupně osvobozuje od lepkavé tíže, osvobozuje v sobě volního, aktivního člověka. Rozmluvy s Nikonovou ho odměňovaly pocitem skoro fyzické úlevy . . .“)⁴

V tomto směru je pro Samgina charakteristická i jeho známost s Mitrofanovem, „zdravě myslícím ruským člověkem“, agentem tajné policie.

Samgin se ve svém vývoji cítí blízkým postupně téměř všem buržoasním stranám a politickým směrům. Rád přijímá ubohé učení „historika“ Kozlova, spatřuje mnoho společného se svými myšlenkami v úvahách legálních marxistů z kroužku Preisova, v přednáškách doc. Pylnikova, ve statích sborníku Věchy, jehož mnohé myšlenky, jak se domnívá, sám vytvořil, atd. V údobí politické reakce cítí Samgin vnitřní podobnost s duševně méněcenným Bezbědovem, synovcem Zotové, psychicky nenormálním, žijícím jedinou myšlenkou na bohaté dědictví. Pro Samgina je nepřijemné vědomí, že ubohé úvahy Bezbědova o politických událostech se shodují s jeho vlastními názory, a také vědomí materiální závislosti jeho i Bezbědovovy na Zotové (Bezbědov stojí pod Marininou kuratelou, Samgin je právním zástupcem Zotové).

Samgin, který je zřídka upřímný k sobě, dospívá k myšlence o své úplné neschopnosti, netalentovanosti, vnitřní prázdnotě, kterou tak rád odhaluje u jiných, zejména u lidí stejného smýšlení. Bojí se odhalení také z jejich strany a vyhýbá se někdy setkání s nimi, aby si udržel zdání své výjimečnosti. Krátce před vypuknutím války s Japonskem nese Samgin svou podobnost s lidmi ze svého prostředí, nad které se chtěl povznést, zvláště tísnivě: „A když stále častěji pozoroval nebo vytušil ve mnoha lidech lidí podobně sobě, vyhýbal se styku s nimi, ba opovrhoval jimi, možná proto, že se bál, aby ho nepochopili.“⁵

Samgin nechce porozumět tomu, že nemůže vystoupit nad lidi svého sociálního prostředí a zůstávat přitom v něm, že proto, aby se povzněl nad představitel buržoasie a jejich stoupence, je nezbytné protrhnout hranice tohoto prostředí a postavit se na stranu revolučního lidu. Když Samgin vidí Kutuzova, který se staví na odpor buržoasnímu inteligentům, kteří na něj dorážejí, je schopen mu jen závidět: „Takhle se umět postavit lidem . . .“⁶

Samgin pasivně nazírá život, a když někteří z jeho známých přecházejí na stranu revolučního hnutí, diví se, „jak podezřele se mění lidé“. Jeho „soustava zrcadel“ se hroutí. Makarov, který se se Samginem v mládí shodoval v řešení některých otázek intimního života, začíná se v údobí politické reakce uvědoměleji zabývat otázkami revolučního hnutí a účinněji pomáhat Kutuzovovi. Tagilskij, jehož Samgin podezřívá z pocitu nejasné shody se sebou samým, vypadá ze Samginovy „soustavy zrcadel“ stejně jako Charla-

mov, který sbíral reakční politické karikatury a pamflety, jak to dělal v mládí také Samgin. Charlamovův zájem o revoluci se prohlubuje. Samgin musí změnit svou představu rovněž o Jelizavetě Spivakově a o celé řadě jejich spolupracovníků, kteří se kolem ní seskupili v Samginově rodném městě. Tajisju považuje Samgin za ženu vhodnou pro společný život, za svého stoupence. Avšak — Tajisja se stává uvědomělou bolševičkou.

Statické, nedialektické myšlení Samginovo, které si nevyšší vzájemné spjitosti jevů, jejich rozvoje a změn, ztroskotává také v případě Pojarkovově, Dunajevově, Somovové a v případě jiných narodníků, kteří přecházejí k marxismu. Samgin nejdříve vidí v jejich činnosti opakování toho, co znal z narodnického kroužku svého otce. Proto je překvapen tím, že Somovová a její přátelé opouštějí tábor narodnictví.

Srážku se skutečností nesaňejí ani historické paralely Samginovy. Razinovo a Pugačovovo povstání staví Samgina do jedné řady s Moskevským prosincovým ozbrojeným povstáním a s blížící se socialistickou revolucí. Sama skutečnost rozbíjí toto nesprávné zobecnění stejně jako Samginovo srovnání Lenina se samorostlými agitátory z nejutlačenějších a nejnevědomějších lidových vrstev, s Bakuninem atd.

Ztroskotává také Samginova naděje na to, že uvědomovací proces v lidových masách ustrne na úrovni, kterou pozoroval v episodách zvedání zvonu nebo při zřícení novostavby kasáren, pod jejímiž troskami zahynuli zedníci, atd. Počínajíc „krvavou nedělí“ lidové masy se stále více uvědomují a počínají stále více projevovat svou vůli rozhodovat samy o sobě. Samgin se ještě dále snaží přirovnávat představitele lidu, kteří jdou cestou revoluce, k buřiči kamnáři, který stál před lety v čele vyloupení obilního skladu v hladovější vesnici; s hrůzou však pozoruje, že počet aktivních revolučních bojovníků z lidu roste a že tito lidé se stali jinými, než byli kdysi. Hnutí mas, které vrcholí socialistickou revolucí, zcela ničí Samginovo očekávání, že se bude opakovat historie selských povstání nebo že revoluce bude znovu poražena, jako tomu bylo za Moskevského ozbrojeného povstání v r. 1905.

Samginovými „zrcadly“ zůstávají jen lidé, kteří s ním jsou spojeni třídním vědomím — buržoové jako např. Varavka, Zotovová, buržoasní inteligenti jako Dronov, renegáti jako Popov, agenti tajné policie Mitrofanov a Nikonovová. Pokrokoví lidé, třebaže Samgin chce i v nich vidět svá „zrcadla“, své stoupence, porušují jeho nesprávná přirovnání. Ve scéně opilého skandálu chce Samgin vtěsnat Kutuzovovy ideje do rámce narodnictví, Nietzscheových a Carlyllových teorií o hrdinovi a davu. Avšak tento pokus je zmařen vším jednáním a činností Kutuzovovou od chvíle, kdy se objeví v románě až do poslední epizody. To Samgin plně cítí, třebaže si někdy dovoluje srovnání „kutuzovštiny“ s anarchismem, „něčajevštinou“. „Kutuzovština“ je jediným „systémem frází“, z kterého Samgin nemůže čerpat „úločky pravd“; ani v nejmenším nemůže být zrcadlem jeho myšlenek.

Představitelé buržoasní inteligence, kteří opouštějí její tábor v údobí politické reakce, vypadávají ze soustavy Samginových „zrcadel“.⁷

Tento osud Samginových „zrcadlových“ konstrukcí obráží Samginovu politickou degradaci a postupný rozklad jeho osobnosti. Samgin spojuje svůj osud se stále reakčnějšími představiteli buržoasie. Jedna ze závěrečných scén románu ukazuje Samgina uprostřed představitelů buržoasie, zatčených za únorové revoluce v budově městské dumy, kde se s nimi Samgin setkává. Samgin se snaží oddělit se od nich jen proto, že to vyžaduje situace.

Samgina vědomě i podvědomě hněte pokračující rozklad jeho osobnosti, nemohoucnost jeho individualistické filosofie, která mu zavírá východisko z buržoasního prostředí. Tento pocit tkví v základě hrůzného Samginova snu: Samgin marně prchá před svými dvojníky — „zrcadly“, jejichž počet roste v té míře, jak je Samgin trhá vpůli.

Vylíčením Samginova poměru k literatuře ukazuje Gorkij dvojí nesprávnost a chybnost Samginových „literárněvědných“ koncepcí. V Samginových koncepcích se svérázně projevuje nevědecká buržoasní theorie o „jednom proudu“ rozvoje literatury. Dále Samgin nesprávně chápe vzájemný poměr umění a skutečnosti.

Pro první metodologickou chybu je charakteristické to, že Samgin staví vedle sebe tvorbu jednotlivých spisovatelů podle druhořadých znaků, jako např. když sleduje vliv náboženských myšlenek na tvorbu Dostojevského, Lva Tolstého, Merežkovského, V. Solovjeva a Vasilije Rozanova.

Pokud jde o vzájemný poměr skutečnosti a literatury, je v Samginově pojetí literatura jen pasivní registrací jevů skutečnosti. Pasivnost v odrazu života přisuzuje Samgin i vynikajícím spisovatelům ruské klasické literatury. Literatura ztrácí ve výkladu Klima Samgina své poslání v boji za lepší budoucnost lidu. Snižování společenského poslání literatury má své kořeny ve snižování života lidových mas, které je Klimu Samginovi vlastní. Vyslechnuv rozmluvu dvou rolnic, která svědčí o strašné bídě a zanedbanosti vykořisťovaného lidu, o duchovní temnotě, ve které buržoasie a statkáři lid udržují, Samgin uzavírá: „Spisovatel jako Katin nebo Nikodym Ivanovič by z této anekdoty udělal nářikavou povídku . . .“⁸

V oblasti literatury se Klim Samgin snaží najít díla, která by mohla podpořit jeho psychologii individualismem a dvojníčkou obojakostí. V tomto směru je charakteristické, co Samgin čerpá z tvorby Dostojevského. U tohoto spisovatele si libuje ve všem, v čem se projevuje jeho reakční poměr k lidovému hnutí, ve všem, co odpovídá Samginovu poměru k lidem, jeho krajnímu individualismu. („ . . . Zdálo se mu, že tento originální umělec ponižuje lidi nanejvýš znalecky důvodně a moudře.“)⁹

Idealistický přístup k otázkám skutečnosti prostupuje nejen Samginův poměr k literatuře, nýbrž také jeho přístup ke všem událostem současné doby. Na schůzi u zaměstnavatele Klima Samgina, kde se jedná o selských povstáních a o dalších osudech revolučního hnutí, výrazně se projeví Samginova posice samoučelného pasivního pozorování a introspekce. Zatím co Kutuzov a jiní bolševici (Pojarkov a Dunajev) bojují proti liberálům, legálním marxistům aj. a hájí politiku komunistické strany, „Samgin si nemohl ujasnit, je-li mu příjemné nebo ne vidět tolik lidí podrážděných a uražených Kutuzovem.“¹⁰

Klim Samgin, který se považuje za objektivního svědka, předurčeného samou historií, ukáže se jako špatný svědek historických událostí. Na tomto odhalení se podílí zejména hlavní nositelé dějinného vývoje a pokroku — lidové masy a jejich nejlepští představitelé — bolševici.

Při demaskování buržoasního vědomí a světového názoru Samginova staví Gorkij proti Samginovi bolševika Kutuzova.

Sujetová linie Kutuzovova je těsně spjata se zobrazením hnutí lidových mas. Kutuzov se objevuje v románě v přelomových okamžicích ruského revolučního hnutí. Jeho činy, repliky a projevy správně osvětlují důležité historické události, které Samgin vykládá nesprávně. Postava Kutuzova je zvláště důležitým prostředkem k tomu, aby autor sdělil čtenáři pravý smysl zobra-

zvaných událostí. Kutuzov prochází celou cestu revolucionáře třetí etapy ruského osvobozeneckého hnutí. K němu se upínají šujetové linie většiny osob zobrazených v románě. Také Samgin často vzpomíná, kde je asi právě Kutuzov, jak by se vyslovil o těch nebo oněch událostech, o Boschových obrazech, jak by se uměl promluvit s dělníky. Když Samgin vzpomíná na demonstraci, zorganizovanou Zubatovými agenty, uzavírá, že mnoho dělníků, kteří se zúčastnili manifestace, by nešlo do Kremle, kdyby s nimi byl promluvil Kutuzov. Tyto Samginovy myšlenky o Kutuzovovi jsou jedním z prostředků, kterými autor ukazuje nerozborné spojení tohoto význačného představitel bolševismu s lidovými masami.

Samginova setkání, spory a rozmluvy s Kutuzovem, Samginovy vzpomínky na Kutuzova přerůstají v boj dvou světových názorů, buržoasního a marxisticko-leninského. Zatím co Kutuzov spolu s tím, jak rostou svazky strany s dělníky, jak roste revoluční hnutí mas, nabývá stále větší jistoty, způsobuje u Samgina odtržení od lidu to, že dělá stále mylnější závěry o smyslu událostí. Kutuzov naopak dovede stále dokonaleji vědecky předvídat vývoj událostí.

Vzájemné proplétání osudů Samginových na jedné straně, Kutuzova a bolševiků na straně druhé, napomáhá odhalit nemohoucnost buržoasního vědomí. Gorkij odhaluje gnoseologické kořeny buržoasního vědomí, řečeno slovy Leninovými, „hluchého květu, rostoucího na živém stromě, živého, plodného, pravdivého, mohutného, všemohoucího, objektivního, absolutního lidského poznání.“¹¹

Zatím co události přesvědčují lidové masy a všechny čestné lidi o nutnosti dále rozvíjet revoluční hnutí, zatím co nejlepší představitelé buržoasní inteligence přecházejí na stranu lidu, Samgin setrvává na nesprávných pozicích a podržuje se zájmům buržoasní třídy. Proto Samgin, třebaže je ústřední postavou knihy, jejím literárním hrdinou, není přitom hybnou pákou sujetu. Tuto úlohu hrají revoluční síly, které v románě představuje Kutuzov, ostatní bolševici a lidové masy. Gorkij ukazuje, že nerozhodují ty poměry mezi lidmi, které považuje za důležité Samgin, nýbrž jiné, historicky se utvářející sociálně-ekonomické a společensko-politické vztahy. A to také obráží komposice románu.

POZNÁMKY

¹ Ф. Ф. Канаев, „Жизнь Клима Самгина“ как исторический роман-хроника, в книге М. Горький, Материалы и исследования, выпуск IV, под редакцией В. А. Десницкого и К. Д. Муратовой, издательство АН СССР, М.—Л. 1951, стр. 223—258. Označení druhu románu jako románu-chroniky zužuje dílo obsahově, neboť zcela vypoúští filosofickou složku obsahu románu. Kromě toho je třeba říci, že chronologické řazení episod není pro kompozici knihy podstatné. Gorkij soudil, že dílo bude zčásti kronikou proto, že v něm budou vystupovat historické osobnosti. Jejich podíl v románě však není takový, aby proto druhové označení „kronika“ bylo určujícím. V tomto směru je nutno souhlasit s míněním spisovatelových.

² Горьковское чтение 1949—1950, АН СССР, Москва 1951, стр. 27—28.

³ Zde štěpíme a konkretisujeme termín „zrcadlová komposice“, jehož se užívá v odborné literatuře o rozebraném románě. Rozlišujeme „zrcadlový“ princip jako způsob myšlení Klíma Samgina a jako typsační a komposiční tvárný prostředek M. Gorkého. O starším výkladu komposice románu viz: Б. Михайловский — Е. Тагер, Теоретство М. Горького, изд. второе, дополненное, Государственное учебно-педагогическое издательство Мин. просвещения РСФСР, Москва 1954, стр. 227—229. — А. Д. Синявский, Роман М. Горького „Жизнь Клима Самгина“ и история русской общественной мысли конца XIX — начала XX века. Автореферат диссертации

на соискание ученой степени кандидата наук, Москва 1952, Московский ордена Ленина Государственный университет им. М. В. Ломоносова, стр. 11.

⁴ М. Горький, *Собрание сочинений в тридцати томах*, ГИХЛ, М. 1952, sv. 20, str. 442.

⁵ Тамтѣж, str. 470.

⁶ Тамтѣж, str. 438.

⁷ Viz o tom autorův článek J. Burian, *O některých postavách románu Život Klíma Samgina M. Gorkého v SPFFBU 1958 D 4.*

⁸ М. Горький, *Собрание сочинений в тридцати томах*, ГИХЛ, М. 1952, sv. 20, str. 224.

⁹ Тамтѣж, sv. 22, str. 24.

¹⁰ Тамтѣж, sv. 20, str. 434.

¹¹ V. I. Lenin, *Filosofické sešity*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1953, str. 323.

ЖАНРОВЫЕ И КОМПОЗИЦИОННЫЕ ЧЕРТЫ РОМАНА „ЖИЗНЬ КЛИМА САМГИНА“

В романе воспроизводится целая эпоха грандиозного перелома — крушение капитализма и победа социализма. Многообразные столкновения разных философских учений, различных теорий, играют в романе исключительно важную роль, придают ему специфическую окраску; эти столкновения соотносятся автором с основным мировоззренческим конфликтом между материализмом и идеализмом. Конфликты, столкновения, завязывающиеся в области идеологии, получают окончательную развязку в общественной жизни, в революционных действиях народа.

Каждое явление общественной жизни России изображается Горьким во всём богатстве его многосторонних связей и во всей полноте условий его существования. Писатель неустанно проследивает изменения, которым данное явление подвергается в своем развитии. Автор каждый раз показывает, как то или иное явление жизни, та или иная теоретическая концепция различно преломляется, истолковывается представителями разных классов и прослоек дореволюционного русского общества.

М. Горький сумел воспроизвести историческое развитие общественных идеологий и связать его с художественной историей классов и прослоек, которые являлись носителями и создателями этих идеологий. Эти особенности, акцентирование автором духовной жизни общества, историзм, позволяют определить жанр „Жизни Клима Самгина“ как философско-исторический роман.

Народная масса, обладающая громадными творческими возможностями, выступает как носитель светлого будущего. Это придает жанру „Жизни Клима Самгина“ черты эпопеи. В статье делается попытка раскрыть основу скрытой сатиры в романе. Кроме того, здесь показаны особенности, которые придают жанру романа черты хроники.

Биография Клима Самгина является фабульным стержнем романа. События его жизни, его общение с родными, товарищами, его многочисленные связи и встречи с представителями самых различных слоев общества, являются композиционными сцеплениями романа.

Распространенный в литературе о „Жизни Клима Самгина“ термин „зеркальной композиции“ в статье расчленяется и конкретизируется. Автор различает принцип „зеркальности“, к которому прибегает Самгин, отождествляя и произвольно сближая различные явления, события, людей, и принцип „зеркальности“ как прием горьковской типизации и композиции. Таким образом возникает сложный прием „зеркальной композиции“, помогающий отразить классовую общность представителей буржуазно-дворянского мира. Клима Самгин применяет „зеркальный“ принцип к своим наблюдениям над общественной жизнью, использует его в духе субъективно-идеалистического мировоззрения для истолкования исторического движения — „по кругу“, а культурного развития — в плане „единого потока“. „Зеркальные системы“, конструируемые Самгиным, разрушаются движением объективной действительности каждый раз, когда Самгин пытается включить в них людей народной массы, революционного лагеря, или людей, преодолевающих ограниченность своей среды. Движение истории наносит удар его метафизическому пониманию культурной и политической жизни. Переплетение сюжетных линий Самгина с одной стороны и Кутузова, большевиков и народных масс с другой стороны выявляет несостоятельность бур-

жуазного познания. Хотя Самгин и является центральным персонажем книги, литературным ее героем, он не является одновременно движущей пружиной сюжета. Эту роль играют революционные силы, возглавляемые большевиками.

J. B.

DER GATTUNGSMÄSSIGE UND KOMPOSITIONELLE CHARAKTER DES ROMANS „DAS LEBEN KLIM SAMGINS“ VON M. GORKI

In diesem Roman wird die Epoche einer riesigen Umwälzung geschildert — der Untergang des Kapitalismus und der Sieg des Sozialismus. Die mannigfachen Zusammenstöße von verschiedenen philosophischen Lehren und Theorien spielen in dem Roman eine äußerst wichtige Rolle und verleihen ihm eine spezifische Färbung; diese Zusammenstöße führt der Verfasser auf den grundlegenden weltanschaulichen Konflikt des Materialismus und des Idealismus zurück. Die endgültige Lösung der im Bereich der Ideologie entstehenden Konflikte bringt die gesellschaftliche Praxis, die revolutionären Aktionen des Volkes.

Jede gesellschaftliche Erscheinung im Leben Rußlands wird von Gorki in der ganzen Vielfalt ihrer verschiedenen Zusammenhänge und in aller Fülle ihrer Existenzbedingungen dargestellt. Der Verfasser verfolgt ununterbrochen all die Veränderungen, die in der Entwicklung der Erscheinungen zustande kommen. Immer zeigt der Verfasser, wie verschiedenlich sich diese oder jede Erscheinung, diese oder jene theoretische Konzeption widerspiegeln und wie sie von den Repräsentanten verschiedener Klassen und Schichten der vorrevolutionären russischen Gesellschaft gedeutet werden.

M. Gorki verstand es, die historische Entwicklung der gesellschaftlichen Ideologien aufzuzeigen und sie mit der künstlerisch gestalteten Geschichte der Klassen und Schichten zu verknüpfen, die als Träger und Schöpfer dieser Ideologien auftraten. Diese Eigentümlichkeiten, das Hervorheben des intellektuellen Charakters des gesellschaftlichen Lebens und des philosophischen Charakters der gestellten Fragen als auch der Historismus ermöglichen uns die Gattung von „Das Leben Klim Samgins“ als die des historisch-philosophischen Romans zu bestimmen.

Im Mittelpunkt des Werkes steht die bürgerliche Intelligenz mit der Hauptgestalt — Klim Samgin. Samgins Leben bildet die Fabulationsaxe des Werkes. Seine Lebensereignisse, seine Zusammenkünfte mit Freunden und Verwandten und seine Beziehungen mit zahlreichen Repräsentanten der verschiedensten gesellschaftlichen Schichten bilden die kompositionellen Bindeglieder des Romans.

Der Begriff der Spiegelkomposition, mit dem die betreffende Fachliteratur arbeitet, wird in der vorliegenden Abhandlung in seinem Inhalt differenziert und konkretisiert. Der Verf. unterscheidet das Spiegelunrzip als das Verfahren des Haupthelden Samgin, das dieser anwendet, indem er willkürlich verschiedene Erscheinungen, Ereignisse und Menschen in Beziehung bringt, und das Spiegelungsprinzip als ein Verfahren und Mittel der schriftstellerischen Typisierung und Komposition. Auf diesem Wege entsteht das komplizierte Gestaltungsmittel der Spiegelkomposition, die die klassenmäßige Zusammengehörigkeit der Repräsentanten des bürgerlich-adeligen Milieus widerspiegelt. Klim Samgin gebraucht jedoch das Spiegelungsprinzip auch in seinen Betrachtungen des politischen Lebens und wendet es im Sinne der subjektiv-idealistischen Weltanschauung zur Deutung der historischen Entwicklung als einer kreisförmigen Bewegung und zu seiner Auffassung der literarischen Entwicklung als eines einheitlichen Stromes an. Die Spiegelkonstruktionen brechen zusammen unter dem Ansturm der objektiven Wirklichkeit immer wieder, wenn es Samgin versucht, die Repräsentanten des Volkes und des revolutionären Lagers oder solche Menschen, die die Beschränktheit ihres Milieus überwinden, in diese Konstruktionen einzugliedern. Der Geschichtslauf zerstört seine metaphysische Auffassung des kulturellen und politischen Lebens. Die wechselseitige Verflochtenheit der Sujetlinie Samgins einerseits und derjenigen von Kutuzov und der Volksmassen andererseits enthüllen die Unwesentlichkeit des bürgerlichen Bewußtseins. Obzwar Samgin die zentrale Gestalt des Romans bildet, ist er nicht gleichzeitig die Triebkraft des Sujets: diese Rolle spielen die revolutionären Massen unter der Führung der Bolschewiki.

Übersetzt von M. Beck